

OPEN ACCESS

DOI: 10.25040/ntsh2024.01.18

Адреса для листування: м. Львів,
вул. Пекарська 69, 79010, Україна

Е-пошта: vynogradno@ukr.net

Надійшла до редакції: 02.04.2024

Прийнята до друку: 25.05.2024

Опублікована: 28.06.2024

ORCID IDs

Наталія Виноград:

<https://orcid.org/0000-0001-6133-6841>

Сося Грихтол:

<https://orcid.org/0009-0000-1307-9086>

Веслава Колодзей:

<https://orcid.org/0009-0005-2449-0563>

Ігор Чаклош:

<https://orcid.org/0000-0001-8008-3018>

Зоряна Васишин:

<https://orcid.org/0000-0002-8120-6662>

Людмила Козак:

<https://orcid.org/0000-0001-6835-2684>

Тарас Стибель:

<https://orcid.org/0009-0008-4897-9613>

Конфлікт інтересів: автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Особистий внесок авторів:

Створення концепції: Наталія Виноград;

Результати дослідження: Ігор Чаклош, Зоряна Васишин, Людмила Козак, Тарас Стибель;

Написання: Наталія Виноград, Сося Грихтол, Веслава Колодзей, Ігор Чаклош, Зоряна Васишин, Людмила Козак;

Редагування та затвердження остаточного варіанту: Наталія Виноград, Сося Грихтол, Веслава Колодзей, Ігор Чаклош, Зоряна Васишин, Людмила Козак.

Дозвіл комісії з питань біоетики: для даного дослідження не потрібне схвалення комісії з питань біоетики.

Фінансування: автори не отримали жодної фінансової підтримки свого дослідження.

© Всі автори, 2024

Епізоото-епідеміологічні особливості сказу в східноєвропейському регіоні на сучасному етапі

Наталія Виноград¹, Сося Грихтол², Веслава Колодзей²,
Ігор Чаклош², Зоряна Васишин¹, Людмила Козак¹,
Тарас Стибель¹

¹Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, Львів, Україна

²Малопольський державний університет імені Вітольда Пілицького в Освенцімі, Освенцім, Польща

Сказ – особливо небезпечне зооантропонозне захворювання, що спричиняють віруси родини *Rabdoviridae* роду *Lyssavirus*, яке відоме понад 4 тисячі років. Не існує ефективного противірусного лікування сказу, хоча створені імунобіологічні препарати, вчасне застосування яких у людей може попередити летальне завершення. Захист населення від сказу охоплює контроль зоонозних резервуарів і джерел збудника інфекції.

Мета нашої праці – оцінити епізоото-епідеміологічну ситуацію зі сказу в Україні та Польщі, з урахуванням ризиків, зумовлених активною фазою російсько-української війни. Використано комплексний епідеміологічний метод для аналізу державних офіційних даних щодо показників епізоотичного процесу сказу, кількості та характеру травм людей внаслідок нападу тварин, визначення тенденцій впродовж 2021-2023 років. Порівняльно-описовий прийом застосовано для зіставлення ефективності вакцинації проти сказу свійських, домашніх і диких тварин, оцінювання ризиків зміни епізоотичної ситуації.

У східноєвропейському регіоні від 1940-х років сформувався природно осередковий екотип сказу, де резервуарами та джерелами збудника є дикі м'ясоїдні тварини. На території України поряд із природно осередковим екотипом сказу реєструються і змішані осередки, де в епізоотичний процес задіяні собаки, коти, велика і дрібна рогата худоба. Погіршення епізоотичної ситуації зі сказу на території України відбулося під час війни внаслідок порушення вакцинації тварин, зростання кількості здичавілих домашніх і свійських тварин, особливо у зоні ведення бойових дій, припинення регуляції нормативної кількості лисиці рудої. Епізоотологічне благополуччя на території Польщі може бути порушеним у разі поширення зони неблагополуччя зі сказу з прикордонних територій України.

Існують реальні ризики погіршення епізоото-епідемічної ситуації зі сказу на території України, що становить загрозу транскордонного поширення на території інших держав.

Ключові слова: війна, сказ, епізоото-епідемічна ситуація, Україна, Польща, профілактичні та протиепідемічні заходи.

Epizootic-Epidemiological Features of Rabies in the Eastern European Region at the Current Stage

Nataliya Vynograd¹, Sonię Grychtoł², Wiesława Kołodziej²,
Ihor Chaklosh², Zoriana Vasylyshyn¹, Liudmyla Kozak¹,
Taras Stybel¹

¹Danylo Halytsky Lviv National Medical University, Lviv, Ukraine

²Captain Witold Pilecki University of Malopolska in Oświęcim, Oświęcim, Poland

Rabies is an especially dangerous anthrozoosis caused by viruses of the *Rabdoviridae* family, genus *Lyssavirus*, known for over 4,000 years. There is no effective antiviral treatment for rabies, although immunobiological drugs have been developed, the timely application of which can prevent a fatal outcome in humans. Protection of the population from rabies includes control of zoonotic reservoirs and sources of the pathogen infection.

The aim of the study was to assess the epizootic-epidemiological situation of rabies in Ukraine and Poland, considering risks caused by the active phase of the Russian-Ukrainian war. A comprehensive epidemiological method was used to analyze state official data regarding indicators of the epizootic process of rabies, the number and nature of human injuries due to animal attacks, and to determine trends during 2021–2023. A comparative-descriptive technique was applied to compare the effectiveness of vaccination against rabies in domestic, pet, and wild animals and to assess the risks of changes in the epizootic situation.

Since the 1940s, a natural focal ecotype of rabies has formed in the Eastern European region, where wild carnivores are reservoirs and pathogen sources. In Ukraine, combined foci are registered with the natural focal ecotype of rabies, involving dogs, cats, and large and small ruminants in the epizootic process. The epizootic rabies situation in Ukraine worsened during the war due to the disruption of animal vaccination, increased feral domestic and farm animals, especially in the combat zone, and the cessation of regulating the normative number of red foxes. The epizootological well-being in Poland could be compromised if the rabies disaster area spreads from the border territories of Ukraine.

There are real risks of worsening the epizootic-epidemiological situation of rabies in Ukraine, posing a threat of transboundary spread to other countries.

Keywords: War, rabies, epizootic-epidemiological situation, Ukraine, Poland, preventive and anti-epidemic measures.

OPEN ACCESS

DOI: 10.25040/ntsh2024.01.18

For correspondence: Danylo Halytsky
Lviv National Medical University, 69 Pe-
karska Street, Lviv, Ukraine, 79010, De-
partment of Epidemiology

E-mail: vynogradno@ukr.net

Received: 02 Apr, 2024

Accepted: 25 May, 2024

Published: 28 Jun, 2024

ORCID IDs

Nataliya Vynograd:

<https://orcid.org/0000-0001-6133-6841>

Sonię Grychtoł:

<https://orcid.org/0009-0000-1307-9086>

Wiesława Kołodziej:

<https://orcid.org/0009-0005-2449-0563>

Ihor Chaklosh:

<https://orcid.org/0000-0001-8008-3018>

Zoriana Vasylyshyn:

<https://orcid.org/0000-0002-8120-6662>

Liudmyla Kozak:

<https://orcid.org/0000-0001-6835-2684>

Taras Stybel:

<https://orcid.org/0009-0008-4897-9613>

Disclosures: The authors declared no conflict of interest.

Author Contributions:

Conceptualization: Nataliya Vynograd;

Results of study: Ihor Chaklosh, Zoriana Vasylyshyn, Liudmyla Kozak, Taras Stybel;

Writing: Nataliya Vynograd, Sonię Grychtoł, Wiesława Kołodziej, Ihor Chaklosh, Zoriana Vasylyshyn, Liudmyla Kozak;

Review & editing: Nataliya Vynograd, Sonię Grychtoł, Wiesława Kołodziej, Ihor Chaklosh, Zoriana Vasylyshyn, Liudmyla Kozak.

Ethical approval: This study did not require ethical approval.

Funding: The authors received no financial support for their study.

© All authors, 2024

Сказ – особливо небезпечна гостра вірусна хвороба тварин і людини, яка характеризується ознаками поліенцефаломієліту, паралічами і абсолютною смертністю. Збудники сказу – нейротропні РНК-вмісні віруси, належать до родини *Rabdoviridae* роду *Lyssavirus*. За оцінкою ВООЗ, сказ входить у п'ятірку найнебезпечніших зооантропонозів, що завдають величезні соціально-економічні збитки. Щорічно на планеті від цього захворювання гине понад 1 млн тварин і близько 70 тис. людей [1].

Хвороба, що за клінічними проявами відповідає сказу, була описана у 23 ст. до н. е. у Вавилонському Кодексі, а в 1 ст. до н. е. Корнелій Цельс назвав хворобу «гідрофобія», беручи до уваги типовий клінічний симптом. У 1872 році Джордж Флемінг запропонував залишити термін «гідрофобія» для захворювань людей, а у тварин хворобу назвати Rabies (сказ) [2].

Від давніх часів і до початку XVII ст. на планеті спостерігалися локальні епізоотії сказу серед диких тварин, а в XVII-XIX ст. була панзоотія серед домашніх тварин та епідемії гідрофобій серед людей [3]. Визначальними подіями в історії боротьби зі сказом стали застосування у 1885 році Луї Пастером створеної ним вакцини для лікування людини та встановлення у 1903 році французьким дослідником П.А. Ремлінже вірусної етіології хвороби [4]. Від XX ст. і до сьогодні на планеті спостерігається панзоотія сказу серед диких тварин, спалахи серед домашніх тварин, що стримуються вакцинацією; а у 167 країнах серед людей реєструється спорадична та спалахова захворюваність [5].

До 30-х років минулого сторіччя на європейському регіоні існували обидва екологічні типи сказу: міський (антропургічний) і природно осередковий, а також перехідний між ними варіант. Резервуаром вірусу в осередках міського типу були собаки (*Canis lupus familiaris* або *Canis familiaris*), а в природно осередкових – здебільшого лисиці (*Vulpes vulpes*) та вовки (*Canis lupus L.*). Активне зменшення популяції бродячих собак у місцях проживання людей, контроль правил утримання домашніх тварин і запровадження їхньої вакцинації зумовило різке

зменшення активності осередків міського сказу, але призвело до домінування природних осередків. У східноєвропейському регіоні від 1940-х років сформувався природно осередковий екотип сказу, де резервуарами збудника є лисиця руда (*Vulpes vulpes*). Циркуляція збудника у природі також підтримується іншими видами тварин, але вони не є гостальними типами [1].

У Республіці Польща після Другої світової війни головним резервуаром і джерелом збудника сказу були собаки. Значне зниження захворюваності тварин на сказ розпочалося після 1949 року, коли запровадили обов'язкову вакцинацію собак від сказу, і як наслідок того, у 1956 році реєструвалося лише 73 випадки сказу собак. Проблема сказу залишалася в державі, оскільки збудник циркулював серед диких м'ясоїдних тварин, і наприкінці 1970-х років кількість захворювань серед них перевищила аналогічний показник у домашніх тварин. Вже у 1990 році в Республіці Польща було виявлено 2045 випадків сказу, в тім числі серед диких тварин – 1668 (у лисиць – 1374). Найбільше випадків цього захворювання було у воєводствах: Познанське (157), Опольське (139), Кошалінське (133), Щецинське (130), Бидгощське (123) та Слупське (103). Поодинокі випадки були виявлені у воєводствах: Люблінському, Ломжинському, Лодзькому та Підкарпатському, але жодного випадку не було зафіксовано в Більсько-Підляському. До 2009 року спостерігалася стала тенденція до зниження випадків сказу м'ясоїдних тварин: лише 8 хворих тварин, з них 6 лисиць. Але від 2010 року розпочалося зростання показників епізоотії сказу, яке в значний спосіб було зумовлене міграцією хворих на сказ тварин, що було підтверджено секвенуванням ізолятів збудника. У період після 2009 року найбільше випадків сказу було виявлено в Малопольському та Підкарпатському воєводствах. Основною перешкодою та обмеженням у боротьбі зі сказом у південно-східній частині Польщі були труднощі з імунізацією лисиць, які жили у безпосередній близькості від населених пунктів або у населених пунктах. Значна кількість випадків сказу в Малопольському та Підкарпатському воєводствах була виявлена в останні роки поблизу будівель [6].

Rabies is a hazardous acute viral disease of animals and humans, characterized by signs of polioencephalomyelitis, paralysis, and absolute mortality. The causative agents of rabies are neurotropic RNA-containing viruses belonging to the family of *Rabdoviridae*, genus *Lyssavirus*. According to the WHO, rabies is among the top five most dangerous zoonotic diseases, causing significant socio-economic damage. Annually, more than 1 million animals and about 70,000 people die from this disease worldwide [1].

A disease with clinical manifestations corresponding to rabies was described in the 23rd century BCE in the Babylonian Code. In the 1st century BCE, Cornelius Celsus named the disease *hydrophobia*, considering it a typical clinical symptom. In 1872, George Fleming suggested leaving the term *hydrophobia* for human diseases and calling the animal disease Rabies [2].

From ancient times until the beginning of the 17th century, local epizootics of rabies among wild animals were observed on the planet. In the 17th to 19th centuries, there was a panzootic among domestic animals and epidemics of hydrophobia among people [3]. Key events in the history of the fight against rabies were the use of a vaccine created by Louis Pasteur for treating a human in 1885 and the establishment by the French researcher P.A. Remlinger of the viral etiology of the disease in 1903 [4]. From the 20th century to the present, a panzootic of rabies among wild animals is observed on the planet; outbreaks among domestic animals are contained by vaccination; and in 167 countries, sporadic and outbreak morbidity among people is registered [5].

By the 1930s, both ecological types of rabies existed in the European region: urban (anthropurgic) and sylvatic (natural focal) and a transitional variant between them. In urban foci, dogs (*Canis lupus familiaris* or *Canis familiaris*) were the reservoir of the virus, while in sylvatic foci, primarily foxes (*Vulpes vulpes*) and wolves (*Canis lupus L.*) served as reservoirs. Active reduction of the stray dog population in human settlements, control over the rules of domestic animal keeping, and the introduction of their vaccination led to a significant decrease in the activity of urban rabies

foci but resulted in the dominance of natural foci. Since the 1940s, a sylvatic ecotype of rabies has formed in the Eastern European region, with the red fox (*Vulpes vulpes*) being the pathogen reservoir. Pathogen circulation in nature is also supported by other animal species, but they are not considered main hosts [1].

In the Republic of Poland, dogs were the primary reservoir and source of the rabies pathogen after World War II. A significant decrease in animal rabies morbidity began after 1949 when mandatory vaccination of dogs against rabies was introduced, resulting in only 73 cases of canine rabies registered in 1956. The rabies problem remained in the country as the pathogen circulated among wild carnivorous animals. By the late 1970s, the number of diseases among them exceeded the similar indicator in domestic animals. By 1990, 2045 rabies cases were detected in the Republic of Poland, including 1668 among wild animals (1374 in foxes). The highest number of cases was in the voivodeships of Poznan (157), Opole (139), Koszalin (133), Szczecin (130), Bydgoszcz (123), and Slupsk (103). Isolated cases were found in the voivodeships of Lubelskie, Lomzyn, Łódzkie, and Podkarpackie, but no cases were recorded in the Bielsko-Biała Voivodeship. By 2009, a steady trend of decreasing cases of rabies in carnivorous animals was observed: only eight sick animals, including six foxes. However, since 2010, there has been an increase in rabies epizootic indicators, significantly caused by the migration of rabid animals, confirmed by sequencing of the pathogen isolates. In the period after 2009, most rabies cases were detected in the Lesser Poland and Subcarpathian voivodeships. The main obstacle and limitation in the fight against rabies in the southeastern part of Poland were difficulties with immunizing foxes living in close proximity to or within human settlements. Many rabies cases in the Lesser Poland and Subcarpathian voivodeships were detected in recent years near buildings [6].

According to the Annex to Commission Implementing Regulation (EU) 2018/1882 of December 3, 2018, on the application of certain provisions concerning the prevention and control of diseases to categories of listed diseases and the creation of a list of species and

Відповідно до Додатку до Імплементційного регламенту Комісії (ЄС) 2018/1882 від 3 грудня 2018 року про застосування певних положень щодо профілактики та боротьби з хворобами до категорій занесених до списку хвороб та створення списку видів і груп видів зі значним ризиком поширення хвороб, включених до цього списку (ОВ ЄС L 308 від 04/12/2018, с. 21), інфекція вірусу сказу м'ясоїдних тварин, черепах, свиней, конячих, оленячих і верблюдів була включена до категорій B+ D+, тоді як у кажанів – до категорії E, де: 1) «хвороба категорії B»: означає хворобу зі списку, яка повинна контролюватися в усіх державах-членах з метою її ліквідації в усьому ЄС, як визначено в ст. 9 розділ 1 лист b Регламенту (ЄС) 2016/429 Європейського Парламенту та Ради від 9 березня 2016 року про трансмісивні хвороби тварин та внесення змін і скасування певних актів у сфері охорони здоров'я тварин («Закон про здоров'я тварин») (ОВ L 84 від 31 /03/2016, сторінка 1, зі змінами), надалі іменований як «Регламент (ЄС) 2016/429»; 2) «хвороба категорії D»: означає хворобу зі списку, для якої необхідні заходи для запобігання її поширенню через її наявність у межах ЄС або переміщення між державами-членами, як визначено в ст. 9 розділ 1 лист d Регламенту (ЄС) 2016/429; 3) «хвороба категорії E»: означає хворобу зі списку, за якою необхідний нагляд у ЄС, як зазначено у ст. 9 розділ 1 лист e Регламенту (ЄС) 2016/429.

Відповідно до ст. 31 розділ, як відступ від статті 1 Регламенту (ЄС) 2016/429, держави-члени, які не є вільними від хвороби категорії B на всій території або в окремих її зонах чи компартментах, повинні запровадити програму з метою викорінення зазначеної хвороби або демонструючи, що вони вільні від неї. Вільні, реалізовані в популяціях тварин, уражених цією хворобою, і охоплюють відповідні частини території цієї держави або відповідні зони чи компартменти (називається «програма обов'язкової ліквідації хвороби»), яка залишається доти, доки не будуть виконані умови для надання статусу вільної від хвороби території держави-члена або певної зони. Держави-члени подають Європейській Комісії на затвердження проєкт програми обов'язкової ліквідації.

Оскільки регулювання кількості лисиць у країнах ЄС не забезпечило елімінацію вірусу з їх популяції, то від кінця 1980-х років була запроваджена інша стратегія ліквідації сказу лисиць – їх широкомасштабна пероральна вакцинація, яка виявилася надзвичайно ефективною. У Республіці Польща в 1993 році була розпочата кампанія пероральної вакцинації вільноживучих лисиць проти сказу і в подальшому держава активно долучилася до програми ЄС з елімінації сказу тварин.

Республіка Польща провела заходи щодо елімінації сказу з використанням 6,007,728 доз вакцини Lysvulpen; Rabigen SAG2 oral suspension; Rabitec з охопленням 8 регіонів загальною площею 100,564 км². Аналогічні заходи було проведено на території України у прикордонній 50-ти кілометровій буферній зоні з Республікою Польщею, що охопило 38,450 км² [7]. Запровадження вакцинації у буферній зоні виявилось високоефективним заходом впливу на епізоотичний процес сказу диких тварин на території України [8]. Вже у 2019 році було виявлено останні 5 випадків і всі у прикордонних територіях з Білоруссю, Україною та Молдовою. У 2020 році у всіх країнах ЄС, а також у Швейцарії, Норвегії, Ісландії, було досягнуто припинення циркуляції вірусу сказу серед м'ясоїдних ссавців [1]. На сучасному етапі сказ у цих країнах становить небезпеку як завезена інфекція з тваринами без належного ветеринарного контролю [9] або інфікування на ендемічних територіях подорожуючих громадян ЄС [10], а також при трансплантації контамінованих вірусом сказу тканин чи органів [11]. Однак варто врахувати високі ризики транскордонного поширення цього небезпечного збудника з інших ензоотичних територій держав, де ще продовжується циркуляція вірусу сказу [12].

Відповідно до Закону від 11.03.2004 року «Про охорону здоров'я тварин та боротьбу з інфекційними хворобами тварин», сказ є однією з інфекційних хвороб тварин, що підлягають обов'язковому контролю на території України. Україна продовжує залишатися ензоотичною територією щодо сказу, де реєструються природні (wildlife) та антропургічні осередки (dog mediated rabies), виявляються випадки захворювань диких,

groups of species with a significant risk of disease spread included in this list (OJ EU L 308 of 04/12/2018, p. 21), rabies virus infection in carnivorous animals, turtles, pigs, equines, cervids, and camels was included in categories B+ D+, while in bats, it was included in category E, where: 1) "Category B disease" means a disease from the list that must be controlled in all Member States with the aim of its eradication throughout the EU, as defined in Article 9 Section 1 Letter b of Regulation (EU) 2016/429 of the European Parliament and of the Council of March 9, 2016 on transmissible animal diseases and amending and repealing certain acts in the area of animal health ("Animal Health Law") (OJ L 84 of 31/03/2016, page 1, as amended), hereinafter referred to as "Regulation (EU) 2016/429"; 2) "Category D disease" means a disease from the list for which measures are necessary to prevent its spread through its presence within the EU or movement between Member States, as defined in Article 9 Section 1 Letter d of Regulation (EU) 2016/429; 3) "Category E disease" means a disease from the list that requires surveillance in the EU, as stated in Article 9 Section 1 Letter e of Regulation (EU) 2016/429 [6].

According to Article 31, as an exception from Article 1 of Regulation (EU) 2016/429, Member States that are not free of Category B disease across their entire territory or in specific zones or compartments must implement a program aimed at the eradication of said disease or demonstrating that they are free from it. Free, implemented in populations of animals affected by this disease, and covering relevant parts of the territory of this state or relevant zones or compartments (referred to as "mandatory disease eradication program"), which remains until the conditions for granting the status of disease-free territory of the Member State, or given zone, are met. Member States submit the draft mandatory eradication program to the European Commission for approval [6].

Since regulating fox populations in EU countries did not ensure the elimination of the virus from their populations, another strategy for eradicating rabies in foxes was introduced in the late 1980s – widespread oral vaccination, which proved to be highly effective. In

the Republic of Poland, a campaign for the oral vaccination of wild foxes against rabies started in 1993, and subsequently, the country actively joined the EU's rabies elimination program.

The Republic of Poland undertook measures to eliminate rabies using 6,007,728 doses of vaccines Lysvulpen; Rabigen SAG2 oral suspension; Rabitec, covering eight regions with a total area of 100,564 sq. km. Similar measures were carried out in Ukraine in the 50-kilometer border buffer zone with the Republic of Poland, covering 38,450 sq. km [7]. The introduction of vaccination in the buffer zone proved to be a highly effective measure in influencing the epizootic process of wild animal rabies in Ukraine [8]. By 2019, the last five detected cases were all in border territories with Belarus, Ukraine, and Moldova. By 2020, the rabies virus circulation among carnivorous mammals had been halted in all EU countries, as well as in Switzerland, Norway, and Iceland [1]. At the current stage, rabies in these countries poses a danger as an imported infection with animals without proper veterinary control [9] or infection in endemic areas by traveling EU citizens [10], as well as through the transplantation of tissues or organs contaminated with the rabies virus [11]. However, high risks of transboundary spread of this dangerous pathogen from other enzootic territories of countries where the circulation of the rabies virus continues should be considered [12].

According to the Law of March 11, 2004, "On the Protection of Animal Health and Control of Infectious Animal Diseases," rabies is one of the infectious diseases of animals subject to mandatory control in Ukraine. Ukraine remains an enzootic territory for rabies, where natural (wildlife) and anthropurgic (dog-mediated rabies) foci are registered, cases of the disease in wild, domestic, and farm animals are detected, and sporadic cases of rabies among humans are registered. The epizootic situation in Ukraine regarding rabies is determined by the diversity of reservoirs and pathogen sources: rabies has been registered among 19 species of wild and 10 species of domestic (dogs and cats) and farm animals (fur animals, horses, pigs, small ruminants (SR), and cattle (C)) and sporadically among humans [13].

свійських і домашніх тварин, а також реєструються спорадичні випадки сказу серед людей. Епізоотична ситуація в Україні щодо сказу визначається різноманіттям резервуарів і джерел збудника інфекції: зареєстровано сказ серед 19 видів диких і 10 – домашніх (собак і котів) і сільськогосподарських (хутрових звірів, коней, свиней, дрібної рогатої худоби (ДРХ) і великої рогатої худоби (ВРХ)) тварин та спорадично серед людей [13].

В антропоургічних і змішаних осередках резервуарами і джерелами збудника сказу є коти, собаки, ВРХ, ДРХ, свині, коні. Природного типу епізоотії зумовлені циркуляцією збудника посеред лисиць (*Vulpes vulpes*) – як резервуара збудника, так і єнотовидних собак (*Nyctereutes procyonoides*), вовків (*Canis lupus L.*), пацюків (*Arvicola spp.*), кажанів (*Microchiroptera*), борсуків європейських (*Meles meles*), білок (*Sciurus vulgaris*), куниць лісових (*Martes martes*) [14].

В Україні антропоургічні та змішані осередки сказу еволюціонують від початку активної фази російсько-української війни за рахунок неконтрольованого збільшення кількості бродячих і безпритульних собак і котів, недостатнього рівня охоплення щепленнями домашніх і свійських тварин, порушення правил утримання тварин. Внутрішнє переміщення людей зі східного регіону України супроводжувалося переміщенням з ними домашніх і свійських тварин, значна частка яких не були щеплені проти сказу. За даними офіційних джерел, як результат того, зростала частка лабораторно підтверджених випадків сказу собак і котів від 53,2 % (2021 рік) до 59,4 % (2022 рік) і 68,4 % (2023 рік) посеред усіх позитивних випадків сказу тварин. Подібна тенденція простежувалась у великої та дрібної рогатої худоби, де у 2021 році було 7,5 % верифікованих випадків сказу, у 2022 – 8,3 %, у 2023 році – 10,1 % від загальної кількості хворих тварин [15]. У 2022 році за підтримки уряду було посилено заходи профілактики щодо сказу тварин: фахівці Держпродспоживслужби провели 2284 тисячі щеплень від сказу, серед них 1372000 собакам і 912000 котам [16].

Активізація епізоотичного процесу в природних осередках у цей період зумовлена недотриманням режимів і обсягів з пероральною

імунізації диких м'ясоїдних тварин методом наземного розподілу принад із вакциною, припинення регулювання кількості лисиць шляхом відстрілу, адже у 2022 році було накладено тимчасову заборону полювання на тварин з урахуванням Закону України від 24.02.2022 року № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»», але в подальшому частково було відновлено. Частка позитивних на сказ лисиць від загальної кількості обстежених тварин цього виду становила у 2021 році 2,7 %, у 2022 і 2023 роках – 2,9 % і 12,9 %, відповідно [17].

За даними Західного міжрегіонального управління лісового та мисливського господарства, у 2024 році кількість лисиць у мисливських угіддях Львівської області перевищує встановлену норму у 3 рази та становить 3227 голів. Це створює загрозу поширення сказу серед диких і свійських тварин, а також людей [18].

Лабораторні дослідження на сказ засвідчили, що в епізоотичний процес задіяні інші дикі тварини: шакал звичайний (*Canis aureus*), вовк (*Canis lupus L.*), єнотовидна собака (*Nyctereutes procyonoides*), кабан дикий (*Sus scrofa*), куниця лісова (*Martes martes*), борсук європейський (*Meles meles*), бобр (*Castor*), ондатра болотяна (*Ondatra zibethicus*)/ласка (*Mustela nivalis*), пацюки (*Arvicola spp.*), хом'як (*Mesocricetus auratus*) і миші (*Mus spp.*). Впродовж трьох років були спорадичні випадки виявлення сказу серед вищезазначених видів диких тварин, а частка позитивних лабораторних випадків була 39,3 % (2021), 32,4 % (2022) і 22,4 % (2023). Спостерігається міграція диких тварин і гризунів – потенційних джерел вірусу сказу у місця перебування людей, зміна ареалів розселення і зростання показників щільності їх розселення.

У перший рік активної фази війни суттєво ускладнилася організація епізоотологічного нагляду за сказом. Якщо у 2021 році в державі було виявлено і лабораторно обстежено 1369 підозрілих випадків сказу у тварин, з яких 728 (53,2 %) були верифіковані лабораторно, то у 2022 році цей показник зменшився до 1013 випадків (544 позитивні – 55,5 %). Однак у 2023 році кількість лабораторно

In anthropurgic and combined foci, cats, dogs, cattle, small ruminants, pigs, and horses are reservoirs and sources of the rabies pathogen. The natural type of epizootics is caused by the circulation of the pathogen among foxes (*Vulpes vulpes*) – both as a reservoir of the pathogen and raccoon dogs (*Nyctereutes procyonoides*), wolves (*Canis lupus L.*), water voles (*Arvicola spp.*), bats (*Microchiroptera*), European badgers (*Meles meles*), squirrels (*Sciurus vulgaris*), and pine martens (*Martes martes*) [14].

In Ukraine, anthropurgic and combined rabies foci have evolved since the beginning of the active phase of the Russian-Ukrainian war due to the uncontrolled increase in the number of stray and homeless dogs and cats, insufficient vaccination coverage of domestic and farm animals, and violation of animal keeping regulations. Internal movement of people from the eastern region of Ukraine was accompanied by the movement of domestic and farm animals, a significant portion of which were not vaccinated against rabies. According to official sources, as a result, the share of laboratory-confirmed cases of rabies in dogs and cats increased from 53.2% (2021) to 59.4% (2022) and 68.4% (2023) among all positive cases of animal rabies. A similar trend was observed in cattle and small ruminants, with 7.5% of verified rabies cases in 2021, 8.3% in 2022, and 10.1% in 2023 of the total number of sick animals [15]. In 2022, with the government's support, rabies prevention measures for animals were intensified: specialists of the State Consumer Service conducted 2.284 million vaccinations against rabies, including 1.372 million for dogs and 912,000 for cats [16].

The activation of the epizootic process in natural foci during this period was due to non-compliance with regimes and volumes of oral immunization of wild carnivorous animals by ground distribution of baits with vaccine, cessation of fox population control through culling, as in 2022, a temporary ban on hunting was imposed considering the Law of Ukraine of February 24, 2022, No. 2102-IX "On Approving the Decree of the President of Ukraine 'On the Introduction of Martial Law in Ukraine,'" but was later partially resumed. The share of foxes positive for rabies out of the

total number of animals of this species examined was 2.7% in 2021 and 2.9% and 12.9% in 2022 and 2023, respectively [17].

According to the Western Interregional Management of Forest and Hunting Economy, in 2024, the fox population in the hunting grounds of Lviv Region exceeds the established norm by three times and amounts to 3,227. This creates a threat of rabies spread among wild and domestic animals and humans [18].

Laboratory studies on rabies have confirmed that other wild animals are involved in the epizootic process: the golden jackal (*Canis aureus*), wolf (*Canis lupus L.*), raccoon dog (*Nyctereutes procyonoides*), wild boar (*Sus scrofa*), pine marten (*Martes martes*), European badger (*Meles meles*), beaver (*Castor*), muskrat (*Ondatra zibethicus*)/weasel (*Mustela nivalis*), voles (*Arvicola spp.*), hamster (*Mesocricetus auratus*), and mice (*Mus spp.*). Over three years, there were sporadic cases of rabies detected among the above species of wild animals, and the share of positive laboratory cases was 39.3% (2021), 32.4% (2022), and 22.4% (2023). Migration of wild animals and rodents – potential sources of the rabies virus to human habitats, change in distribution areas, and increased population density indicators have been observed.

The first year of the active phase of the war significantly complicated the organization of epizootological surveillance for rabies. For instance, if in 2021, 1,369 suspected cases of rabies in animals were detected and examined in the laboratory in the country, of which 728 (53.2%) were laboratory-verified, then in 2022, this indicator decreased to 1,013 cases (544 positive – 55.5%). However, in 2023, the number of laboratory-confirmed cases of animal rabies increased to 1,254 (57.6%) upon examining 2,143 animals. In 2023, there was a 2.3-fold increase in animal rabies cases compared to 2022. Rabies was detected in 421 cats, 317 dogs, 225 red foxes, and 82 cattle. During the war, the capabilities to implement the main directions of national rabies control programs significantly decreased: oral vaccination of carnivorous animals, depopulation of red foxes, vaccination of domestic and farm animals, epizootological monitor-

підтверджених випадків сказу тварин зростала до 1254 (57,6 %) при обстеженні 2143 тварин. У 2023 році було зростання у 2,3 раза випадків захворювань тварин на сказ, порівнюючи з 2022 роком. Сказ було виявлено у 421 kota, 317 собак, 225 рудих лисиць і 82 ВРХ. Під час війни суттєво зменшилися можливості реалізації основних напрямів державних програм боротьби зі сказом: пероральна вакцинація м'ясоїдних тварин, депопуляція рудих лисиць, вакцинація свійських і домашніх тварин, епізоотологічний моніторинг природних осередків, контроль бродячих собак і котів тощо. На територіях ведення бойових дій вакцинація м'ясоїдних тварин не відбувається з урахуванням безпекової ситуації, як і на деокупованих територіях зі значними обсягами мінування. Суттєво ускладнені можливості вакцинації внаслідок заборони використання повітряного простору для розкладання принад із вакцинами. Однак, незважаючи на об'єктивні складнощі, пероральна вакцинація у 2023 році була виконана на 118710,816 км² території України, а окрім того, 4,9 млн домашнім тваринам було зроблено щеплення від сказу. На Львівщині вакцинацію було проведено на території загальною площею 1828 кв², де наземним способом було розкладено 45,7 тис. доз вакцини [15].

У цей період спостерігалось погіршення епізоотичної ситуації щодо сказу тварин у прикордонних із Польщею західноукраїнських областях. У прикордонній з Польщею Львівській області у 2021 році було лабораторно підтверджено 21 випадок сказу тварин (12 лисиць, 6 бродячих собак, 3 коти), у наступні два роки – 40 (18 лисиць, 3 куниці, 10 бродячих собак, 9 котів) і 93 (36 лисиць, 2 куниці, 1 борсук, 24 бродячих собак, 30 котів) випадків, відповідно. На Волині ці показники за три роки становили 26 (2021), 36 (2022) і 49 (2023), а на Закарпатті – 4 (2021), 11 (2022) і 16 (2023), відповідно [15].

У західноукраїнському регіоні від початку війни спостерігається зростання кількості неблагополучних щодо сказу пунктів. У 2023 році на Львівщині їх було 90, на Волині 47, на Закарпатті 16. На Львівщині переважали неблагополучні пункти, пов'язані зі сказом лисиць та інших м'ясоїдних тварин, на Волині – сказом котів, а на Закарпатті –

хворими собаками. У 2023 році отримано дозволи на відновлення регулювання популяції тварин – потенційних джерел вірусу сказу на територіях п'ятнадцяти адміністративних територій (областей), включно з трьома прикордонними з Польщею [17].

Велику стурбованість викликали випадки нападу тварин на людей в Україні та в Республіці Польща, у тім числі з урахуванням ризику виникнення сказу у людей. Якщо в Польщі не було зареєстрованого жодного випадку захворювань на сказ людей, то в Україні у 2023 році був 1 летальний випадок, 2022 році – 2 випадки [19].

В Україні з приводу травм внаслідок нападу тварин до закладів охорони здоров'я звернулися понад 51 тисяча осіб різного віку. Серед них переважали травмовані не бродячими собаками (понад 17 тис.), бродячими собаками – 11 тисяч, котами небродячими – 7 тисяч, котами бродячими – 2800, дикими тваринами – 600, та іншими невідомими тваринами [19]. У Львівській області у 2022 році зареєстровано 1459 укусів людей різними тваринами, а у 2023 році – 1522 укусів [17]. На Волині щорічно реєструється 1,5-1,7 тисяч укусів людей, з яких до 40 % нанесено невідомим тваринами [20].

Проблема укусів та ослинень тваринами є також актуальною і в Республіці Польща, де в останні три роки простежується тенденція до зростання їх кількості. За даними офіційної статистики, у 2021 році було зареєстровано 5275 випадків (інтенсивний показник (ІП) 13,82 на 100 тис. населення), 2022 році – 8151 випадок (ІП 21,35), 2023 році – 9976 випадків (ІП 26,46). У третьому кварталі 2021 і 2022 років реєструвалося найбільше таких випадків [21].

Було проведено аналіз кількості укусів та ослинень тваринами у прикордонних з Україною Підкарпатському та Люблінському воєводствах. У Підкарпатському воєводстві в 2021 році виявлено 474 випадки нанесення людям травм тваринами, ІП становив 22,4 на 100 тис. населення. У 2022 році там ці показники зросли до 678 випадків, ІП 32,6. Варто зазначити, що впродовж 2021 і 2022 років у Люблінському воєводстві була менша кількість травмувань людей тваринами

ing of natural foci, control of stray dogs and cats, etc. In areas of military operations, vaccination of carnivorous animals is not carried out considering the security situation, as well as in de-occupied territories with significant amounts of mines contamination. The possibilities of vaccination have been significantly complicated due to the ban on the use of airspace for distributing bait with vaccines. However, despite the objective difficulties, oral vaccination in 2023 was carried out over an area of 118,710.816 km² of Ukraine, and in addition, 4.9 million domestic animals were vaccinated against rabies. In Lviv Region, vaccination was conducted over an area of 1,828 km², where 45.7 thousand vaccine doses were distributed by ground method [15].

During this period, there was a worsening of the epizootic situation regarding animal rabies in the western Ukrainian regions bordering Poland. For instance, in Lviv Region bordering Poland, 21 cases of animal rabies were laboratory-confirmed in 2021 (12 foxes, 6 stray dogs, 3 cats), in the following two years – 40 (18 foxes, 3 martens, 10 stray dogs, 9 cats) and 93 (36 foxes, 2 martens, 1 badger, 24 stray dogs, 30 cats) cases respectively. In Volyn Region, these figures over three years were 26 (2021), 36 (2022), and 49 (2023), and in Zakarpattia Region – 4 (2021), 11 (2022), and 16 (2023), respectively [15].

Since the beginning of the war, there has been an increase in the number of rabies-unfavorable points in the Western Ukrainian region. Thus, in 2023, there were 90 cases in Lviv Region, 47 in Volyn Region, and 16 in Zakarpattia Region. In Lviv Region, unfavorable aspects were predominantly associated with rabies in foxes and other carnivorous animals, in Volyn Region – with rabies in cats, and in Zakarpattia Region – with sick dogs. In 2023, permissions were obtained to resume the regulation of the population of animals – potential sources of the rabies virus in the territories of fifteen administrative regions, including three bordering Poland [17].

Cases of animal attacks on people have caused significant concern both in Ukraine and in the Republic of Poland, including considering the risk of rabies in humans. While no cases of rabies in humans were registered in Poland, in

Ukraine, one fatal case was observed in 2023 and two cases in 2022 [19].

In Ukraine, over 51,000 people of various ages sought medical treatment for injuries resulting from animal attacks. Among them, injuries caused by non-stray dogs (over 17,000), stray dogs (11,000), non-stray cats (7,000), stray cats (2,800), wild animals (600), and other unknown animals predominated [19]. In Lviv Region, 1,459 animal bites on humans were registered in 2022 and 1,522 bites in 2023 [17]. In Volyn Region, 1.5-1.7 thousand human bites are registered annually, up to 40% of which are inflicted by unknown animals [20].

The problem of animal bites and scratches is also relevant in the Republic of Poland, where there has been a trend of increasing numbers in the last three years. According to official statistics, 5,275 cases were registered in 2021 (intensity rate (IR) of 13.82 per 100,000 population), 8,151 cases in 2022 (IR of 21.35), and 9,976 cases in 2023 (IR of 26.46). Most cases were registered in the third quarter of 2021 and 2022 [21].

An analysis of the number of animal bites and scratches in the Podkarpackie and Lublin voivodeships bordering Ukraine was conducted. In Podkarpackie Voivodeship, 474 cases of animal-inflicted injuries on humans were detected in 2021, with an IR of 22.4 per 100,000 population. In 2022, these figures increased to 678 cases, IR 32.6. It should be noted that during 2021 and 2022, the Lublin Voivodeship had fewer instances of animal-inflicted injuries on humans: 246 and 390 cases, respectively, with lower intensity rates of 11.8 and 19.2. The proportion of hospitalized individuals among the injured was less in Podkarpackie Voivodeship (0.15-0.42%), while Lublin Voivodeship's indicators were 1.54-3.25% [21].

Therefore, the analysis of the epizootic and epidemic situation with rabies in the Republic of Poland indicates a stable well-being regarding this particularly dangerous disease. Adequately organized epizootological and epidemiological surveillance in the country, timely and proper execution of comprehensive plans by all agencies involved in the national rabies

ми: 246 і 390 випадків, відповідно; а також нижчими були інтенсивні показники: 11,8 і 19,2. Частка госпіталізованих осіб серед постраждалих була вищою у Підкарпатському воєводстві (0,15-0,42 %), тоді як у Люблінському воєводстві – 1,54-3,25 % [21].

Отже, аналіз епізоотичної та епідемічної ситуації зі сказу в Республіці Польща свідчить про стійке благополуччя щодо цього особливо небезпечного захворювання. Адекватно організований епізоотологічний і епідеміологічний нагляд на території держави, своєчасне і в належному обсязі виконання комплексних планів усіма відомствами, що задіяні в національній програмі боротьби зі сказом, дає змогу прогнозувати стале епізоотичне і епідемічне благополуччя зі сказу в Республіці Польща. Це буде визначатися належною організацією усього комплексу заходів у прикордонних воєводствах, які межують з країнами, де ситуація зі сказом є нестійкою або неблагополучною.

В Україні, де третій рік триває війна, ситуація зі сказу неблагополучна. Інтенсивні міграційні процеси людей і тварин із зони бойових дій підвищили ризики епізоотичних ускладнень серед домашніх, свійських і диких тварин. Відсутність належного регулювання популяції рудої лисиці, шляхом пероральної імунізації диких м'ясоїдних тварин

і внаслідок запровадження заборони полювання на більшій частині держави, порушення організації парентеральної імунізації собак, котів і свійських тварин, зростання кількості здичавілих тварин, порушення правил утримання тварин, відсутність моніторингу за кількістю і видовим складом тварин на східних теренах, недостатнє інформаційне забезпечення окремих груп населення та ціла низка інших об'єктивних причин не дають змоги організувати ефективні протиепізоотологічні заходи щодо сказу тварин. Підвищення кількості та щільності розселення диких м'ясоїдних тварин сприяє інтенсифікації епізоотичного процесу, поширення сказу на території населених пунктів, що становить загрозу інфікування людей цим збудником і потенціює погіршення епідемічного стану території, підвищує ризики транскордонного поширення сказу. Розширення ареалів розселення тварин – потенційних джерел вірусу сказу, формування нових стаціонарно неблагополучних пунктів потребує постійного оцінювання в реальному часі стану території та наявних ризиків населенню і тваринам [22], негайного запровадження карантинних та інших заходів для контролю ситуації зі сказу. Важливим є постійне навчання співробітників усіх служб і відомств, які задіяні у боротьбі зі сказом.

Список літератури

1. World Health Organization (WHO). Rabies - Bulletin - Europe. Available at: <https://www.who-rabies-bulletin.org/site-page/epidemiology-rabies>.
2. Dunlop R. H., and Williams D. J., *Veterinary Medicine: An Illustrated History*, 529 illustrations. Mosby-Year Book, St. Louis, MO; 1996: 718 pp.
3. Jean-Marc-Moriceau. *The Wolf Threat in France from the Middle Ages to the Twentieth Century* 2014 (hal-01011915).
4. Banyard, A. C., McElhinney, L. M., Johnson, N., & Fooks, A. R. Introduction History of rabies control by vaccination. *Introduction History of rabies control by vaccination. Revue scientifique et technique (International Office of Epizootics)*. 2018; 37(2): 305–322. <https://doi.org/10.20506/rst.37.2.2804>.
5. Rupprecht, C. E., Bannazadeh Baghi, H., Del Rio Vilas, V. J., Gibson A, D., Lohr, F., Meslin, F. X., et al. Global rabies management: perspectives on regional strategies for prevention and control. *Revue scientifique et technique (International Office of Epizootics)*. 2018; 37(2): 711–727. <https://doi.org/10.20506/rst.37.2.2835>.
6. Wprowadzenie programu zwalczania wścieklizny na lata 2022 i 2023. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 1 marca 2022 r. w sprawie wprowadzenia programu zwalczania wścieklizny na lata 2022 i 2023. <https://eli.gov.pl/eli/DU/2022/550/ogl>.
7. Robardet E., Bosnjak D., Englund L., Demetriou P., Martín P.R., Cliquet F. Zero Endemic Cases of Wildlife Rabies (Classical Rabies Virus, RABV) in the European Union by 2020: An Achievable Goal. *Trop Med Infect Dis*. 2019; 4(4):124. <https://doi.org/10.3390/tropicalmed4040124> PMID: 31575054.
8. Polupan, I., Bezymennyi, M., Gibaliuk, Y., Drozhzhe, Z., Rudoi, O., Ukhovskiy, V., al. An Analysis of Rabies Incidence and Its Geographic Spread in the Buffer Area Among Orally Vaccinated Wildlife in

control program allow for predicting stable epizootic and epidemic well-being concerning rabies in the Republic of Poland. Significantly, this will be determined by properly organizing the entire complex of measures in border voivodeships adjacent to countries where the rabies situation is unstable or unfavorable.

In Ukraine, where the war has been ongoing for the third year, the situation with rabies is unfavorable. Intensive migration processes of people and animals from the combat zone have increased the risks of epizootic complications among domestic, farm, and wild animals. The absence of proper regulation of the red fox population through oral immunization of wild carnivorous animals and due to the imposition of hunting bans in most of the state, disruption in the organization of parenteral immunization of dogs, cats, and farm animals, an increase in the number of feral animals, violation of animal keeping regulations, lack of monitoring of the number and species composition of animals in the eastern territories,

inadequate information provision for certain population groups, and a whole range of other objective reasons do not allow for the organization of effective anti-epizootic measures against rabies in animals. An increase in the number and density of the settlement of wild carnivorous animals contributes to the intensification of the epizootic process, spreading rabies to populated areas, which poses a threat of infecting people with this pathogen and potentially worsening the epidemic state of the territory, increasing the risks of cross-border spread of rabies. The expansion of the settlement areas of animals – potential sources of the rabies virus, formation of new stationary unfavorable points, requires continuous real-time assessment of the territory's condition and the risks to the population and animals [22], immediate introduction of quarantine and other measures to control the rabies situation. Continuous training of staff from all services and departments involved in the fight against rabies is crucial.

References

1. World Health Organization (WHO). Rabies – Bulletin – Europe. Available at: <https://www.who-rabies-bulletin.org/site-page/epidemiology-rabies>.
2. Dunlop R. H., and Williams D. J., *Veterinary Medicine: An Illustrated History*, 529 illustrations. Mosby-Year Book, St. Louis, MO; 1996: 718 pp.
3. Jean-Marc-Moriceau. *The Wolf Threat in France from the Middle Ages to the Twentieth Century* 2014 (hal-01011915).
4. Banyard, A. C., McElhinney, L. M., Johnson, N., & Fooks, A. R. Introduction History of rabies control by vaccination. *Revue scientifique et technique (International Office of Epizootics)*. 2018; 37(2): 305–322. <https://doi.org/10.20506/rst.37.2.2804>.
5. Rupprecht, C. E., Bannazadeh Baghi, H., Del Rio Vilas, V. J., Gibson A, D., Lohr, F., Meslin, F. X., et al. Global rabies management: perspectives on regional strategies for prevention and control. *Revue scientifique et technique (International Office of Epizootics)*. 2018; 37(2): 711–727. <https://doi.org/10.20506/rst.37.2.2835>.
6. Wprowadzenie programu zwalczania wścieklizny na lata 2022 i 2023. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 1 marca 2022 r. w sprawie wprowadzenia programu zwalczania wścieklizny na lata 2022 i 2023. <https://eli.gov.pl/eli/DU/2022/550/ogl>.
7. Robardet E., Bosnjak D., Englund L., Demetriou P., Martín P.R., Cliquet F. Zero Endemic Cases of Wildlife Rabies (Classical Rabies Virus, RABV) in the European Union by 2020: An Achievable Goal. *Trop Med Infect Dis*. 2019; 4(4):124. <https://doi.org/10.3390/tropicalmed4040124> PMID: 31575054.
8. Polupan, I., Bezymennyi, M., Gibaliuk, Y., Drozhzhe, Z., Rudoi, O., Ukhovskiy, V., al. An Analysis of Rabies Incidence and Its Geographic Spread in the Buffer Area Among Orally Vaccinated Wildlife in Ukraine From 2012 to 2016. *Frontiers in veterinary science*. 2019; 6: 290. <https://doi.org/10.3389/fvets.2019.00290>.
9. Fooks, A. R., & Johnson, N. (2014). Jet set pets: examining the zoonosis risk in animal import and travel across the European Union. *Veterinary medicine (Auckland, N.Z.)*. 2014; 6: 17–25. <https://doi.org/10.2147/VMRR.S62059>.
10. Parize, P., Dacheux, L., Larrous, F., Bourhy, H. The shift in rabies epidemiology in France: time to adjust rabies post-exposure risk assessment. *Euro surveillance: European communicable disease bulletin*. 2018; 23(39): 1700548. <https://doi.org/10.2807/1560-7917.ES.2018.23.39.1700548>.

- Ukraine From 2012 to 2016. *Frontiers in veterinary science*. 2019; 6: 290. <https://doi.org/10.3389/fvets.2019.00290>.
9. Fooks, A. R., & Johnson, N. (2014). Jet set pets: examining the zoonosis risk in animal import and travel across the European Union. *Veterinary medicine (Auckland, N.Z.)*. 2014; 6: 17–25. <https://doi.org/10.2147/VMRR.S62059>.
  10. Parize, P., Dacheux, L., Larrous, F., Bourhy, H. The shift in rabies epidemiology in France: time to adjust rabies post-exposure risk assessment. *Euro surveillance : European communicable disease bulletin*. 2018; 23(39): 1700548. <https://doi.org/10.2807/1560-7917.ES.2018.23.39.1700548>.
  11. Maier T., Schwarting A., Mauer D., Ross R. S., Martens A., Kliem V., et al. Management and Outcomes after Multiple Corneal and Solid Organ Transplantations from a Donor Infected with Rabies Virus. *Clin Infect Dis*. 2010; 50 (8): 1112–1119. <https://doi.org/10.1086/651267>.
  12. Vega S, Lorenzo-Rebenaque L, Marin C, Domingo R and Fariñas F (2021) Tackling the Threat of Rabies Reintroduction in Europe. *Front. Vet. Sci*. 2021; 7:613712. doi: 10.3389/fvets.2020.613712.
  13. Korniyenko, L.YE., Moroz, O.A., Mezhen's'kyy, A.O., Skorokhod, S.V., Datsenko, R.A., Karpulenko, M.S. et al. Epizootolohichni ta epidemiolohichni aspekty skazu v Ukraini za period 1999–2018 rr. *Veterynariya, tekhnolohiyi tvarynnystva ta pryrodokorystuvannya*. 2019; 3: 90–109. doi.org/10.31890/vtpp.2019.03.14. <http://ojs.hdzva.edu.ua/index.php/journal/article/view/120>.
  14. Makovska I. F., Krupinina T. M., Nedosekov V. V., Tsarenko T. M., Novohatniy Y. A., Fahrion A. S. Current issues and gaps in the Implementation of rabies prevention in Ukraine in recent decades *Regul. Mech. Biosyst*. 2021; 12(2): 251–259 doi: 10.15421/022134. <https://medicine.dp.ua/index.php/med/article/view/715/729>.
  15. Holovne upravlinnya Derzhprodsposhyvsluzhby Ukrainy. Available at: <https://dpss.gov.ua/>.
  16. Uryadovyy portal. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/z-pochatku-2022-roku-zdijsnenoponad-2-300-000-shcheplen-vid-skazu>.
  17. Derzhavne ahentstvo lisovykh resursiv Ukrainy. Available at: <https://forest.gov.ua/>.
  18. <https://varianty.lviv.ua/96048-na-lvivshchyni-vaktsynuvatymut-lysyts-proty-skazu>.
  19. Ministerstvo okhorony zdorov'ya Ukrainy. Available at: <https://moz.gov.ua>.
  20. DU «Volyns'kyy oblasnyy tsestr kontrolyu i profilaktyky khvorob MOZ Ukrainy». Available at: <https://volindses.com.ua/>.
  21. Biuletyny, meldunki, informacje epidemiologiczne. Available at: http://wwwold.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/index_p.html#01.
  22. Kornienko L.Ye., Polupan I.M., Romanenko O.A., Trotskyi M.S., Nedosekov V.V., Chuzhakina K., et al. Zvit pro provedenu otsinku ryzyku poshurennia skazu sered domashnich i silckogospodarskykh tvarun za diuyci systemy kontrolju skazu v Ukraini. *EuropeAid/139852/DH/SER/UA*.

11. Maier T., Schwarting A., Mauer D., Ross R. S., Martens A., Kliem V., et al. Management and Outcomes after Multiple Corneal and Solid Organ Transplantations from a Donor Infected with Rabies Virus. *Clin Infect Dis.* 2010; 50 (8): 1112–1119. <https://doi.org/10.1086/651267>.
12. Vega S, Lorenzo-Rebenaque L, Marin C, Domingo R and Fariñas F (2021) Tackling the Threat of Rabies Reintroduction in Europe. *Front. Vet. Sci.* 2021; 7:613712. doi: 10.3389/fvets.2020.613712.
13. Korniyenko, L.YE., Moroz, O.A., Mezhenskiy, A.O., Skorokhod, S.V., Datsenko, R.A., Karpulenko, M.S. et al. Epizootologichni ta epidemiologichni aspekty skazu v Ukrayini za period 1999–2018 rr. *Veterynariya, tekhnologiyi tvarynnytstva ta pryrodokorystuvannya.* 2019; 3: 90–109. doi.org/10.31890/vttp.2019.03.14. <http://ojs.hdzva.edu.ua/index.php/journal/article/view/120>.
14. Makovska I. F., Krupinina T. M., Nedosekov V. V., Tsarenko T. M., Novohatniy Y. A., Fahrion A. S. Current issues and gaps in the Implementation of rabies prevention in Ukraine in recent decades *Regul. Mech. Biosyst.* 2021; 12(2): 251–259 doi: 10.15421/022134. <https://medicine.dp.ua/index.php/med/article/view/715/729>.
15. Holovne upravlinnya Derzhprodsposhyvsluzhby Ukrayiny. Available at: <https://dpss.gov.ua/>.
16. Uryadovyy portal. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/z-pochatku-2022-roku-zdijsnenoponad-2-300-000-shcheplen-vid-skazu>.
17. Derzhavne ahentstvo lisovykh resursiv Ukrayiny. Available at: <https://forest.gov.ua/>.
18. <https://varianty.lviv.ua/96048-na-lvivshchyni-vaktsynuvatymut-lysyts-proty-skazu>.
19. Ministerstvo okhorony zdorov'ya Ukrayiny. Available at: <https://moz.gov.ua>.
20. DU «Volynskyy oblasnyy tsestr kontrolyu i profilaktyky khvorob MOZ Ukrayiny». Available at: <https://volindses.com.ua/>.
21. Biuletyny, meldunki, informacje epidemiologiczne. Available at: http://www.old.pzh.gov.pl/oldpage/epi-meld/index_p.html#01.
22. Kornienko L.Ye., Polupan I.M., Romanenko O.A., Trotskyi M.S., Nedosekov V.V., Chuzhakina K., et al. Zvit pro provedenu otsinku ryzyku poshurennia skazu sered domashnich i silckogospodarskykh tvarun za diuycoi systemy kontrolju skazu v Ukraini. *EuropeAid/139852/DH/SER/UA*.